



Капліна О. В.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ ОКРЕМИХ ПІДСТАВ ДЛЯ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню актуальних для сучасної правозастосовної практики питань, пов'язаних із закриттям кримінального провадження в разі, якщо не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді та вичерпані можливості їх отримати; у разі відмови потерпілого від обвинувачення, а також із тлумаченням положень кримінального процесуального законодавства стосовно розмежування компетенції слідчого та прокурора щодо закриття кримінального провадження. Автором зроблено висновки про юридичну недосконалість кримінального процесуального законодавства в частині нормативного регулювання зазначених підстав для закриття кримінального провадження та запропоновано доктринальне тлумачення існуючих у правозастосованні проблем.

Ключові слова: закінчення досудового розслідування, закриття кримінального провадження, кримінальна процесуальна компетенція слідчого, прокурора, відмова потерпілого від обвинувачення, справи приватного обвинувачення.

Статью посвящено исследованию актуальных для современной правоприменительной практики вопросов, связанных с прекращением уголовного производства в случае, если не установлены достаточные доказательства для доказывания вины лица в суде и исчерпаны возможности их получения; в случае отказа потерпевшего от обвинения; а также с толкованием положений уголовного процессуального законодательства, связанных с разграничением компетенции следователя и прокурора по прекращению уголовного производства. Автором сделан вывод о юридическом несовершенстве уголовного процессуального законодательства в части нормативного регулирования указанных оснований для прекращения уголовного производства и предложено доктринальное толкование существующих в правоприменительной практике проблем.

Ключевые слова: окончание досудебного расследования, прекращение уголовного производства, уголовно-процессуальная компетенция следователя, прокурора, отказ потерпевшего от обвинения, дела частного обвинения.

Чотирьохрічна практика застосування норм нового кримінального процесуального законодавства України дозволила

виявити достатню кількість дефектів логіко-структурної побудови окремих його норм та інститутів: антиномії, зайве дублювання, прогалини, нераціональне

розташування; недосконалість юридичних конструкцій тощо. Такі відступи від вимог законодавчої техніки свідчать про юридичну недосконалість кримінального процесуального законодавства, породжують різні підходи під час правозастосовного тлумачення, тягнуть за собою відсутність єдності правозастосовної практики.

Однією з проблемних для правозастосування є стаття 284 КПК, деякі положення якої викликають не тільки складності правоінтерпретаційного характеру, а й побудовані таким чином, що потребують обговорення науковою громадськістю та практичними працівниками перш ніж будуть напрацьовані теоретичні положення з метою їх одноманітного усвідомлення та подальшого застосування.

Проілюструвати сказане можна на наступному прикладі. Глава 24 КПК має назву «Закінчення досудового розслідування. Продовження строку досудового розслідування». Параграф 1 цієї глави містить дві статті – «Загальні положення закінчення досудового розслідування» (ст. 283 КПК) та «Закриття кримінального провадження» (ст. 284 КПК). Композиційно знаходячись у главі, що унормовує закінчення *досудового розслідування*, частина друга ст. 284 КПК урегулює правові підстави закриття кримінального провадження судом.

Крім того, стаття 284 КПК має назву, як вже зазначалося, «Закриття кримінального провадження», проте знаходиться ця стаття у главі, що передбачає закінчення досудового розслідування. Якщо звернутися до офіційного визначення поняття «кримінальне провадження», яке міститься у пункті 10 частини першої ст. 3 КПК, то ми можемо побачити, що під ним розуміється «досудове розслідування та судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність».

Отже, за процесуальним змістом наповнення глави значно більше, ніж сама її назва, оскільки останнє вказує лише

на закінчення досудового розслідування. Зрозуміло, що така неузгодженість ускладнює усвідомлення положень КПК, розуміння його основних інститутів, зокрема інституту закриття кримінального провадження, що не відповідає вимогам правової визначеності та повинно бути усунене законодавчим шляхом.

Низка проблем правозастосовного характеру виникає під час тлумачення та застосування положень ст. 284 КПК. Зокрема, відповідно до пункту 3 частини першої ст. 284 КПК кримінальне провадження закривається в разі, якщо «не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати». Наведена нормативна конструкція, в якій неконкретизований процесуальний статус особи, дає слідчому та прокурору можливість припустити, що за цим пунктом кримінальне провадження може бути закрито, якщо певні докази винуватості особи все ж є, але їх недостатньо як для підозри, так і для доведення у подальшому винуватості цієї особи в суді.

Проте, на наш погляд, закриття кримінального провадження за цією підставою можливе, коли на стадії *досудового розслідування* певні докази винуватості конкретної особи слідчим та прокурором зібрані (що дає підстави повідомити їй про підозру), проте подальше провадження здійснюватися не може у зв'язку з тим, що вичерпані можливості подальшого отримання нових доказів, сукупність яких може бути представлена на доведення винуватості особи в суді, а вина доведена поза розумним сумнівом. Тобто слідчий та прокурор виконали всі слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) дії, інші процесуальні дії, проведення яких було необхідним та можливим у даному кримінальному провадженні. В цій ситуації, керуючись принципом презумпції невинуватості, відповідно до якого недоведена винуватість рівнозначна доведеній невинуватості, усі сумніви щодо доведеності вини мають тлумачитися на користь підозрюваного (ч. 4 ст. 17

КПК), прокурор повинен закрити кримінальне провадження за пунктом 3 частини першої ст. 284 КПК.

Уявляється, що закриття кримінального провадження за пунктом 3 частини першої ст. 284 КПК можливе не щодо будь-якої особи, яка «запідозрена» у вчиненні злочину – така особа не має процесуального статусу, не є учасником кримінального провадження з боку захисту. Закриття можливе лише щодо конкретного учасника кримінального провадження – підозрюваного. В цьому контексті слід зазначити, що підозра – це *обґрунтоване* припущення слідчого та/або прокурора про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, яке формалізовано в повідомленні про підозру та повинно бути перевірене під час подальшого досудового розслідування з метою спростування або підтвердження. Якщо мова йде про ймовірне, бездоказове припущення, відсутня сукупність доказів для повідомлення особи про підозру, є обґрунтовані сумніви взагалі про причетність її до вчинення злочину, то така особа не повинна повідомлятися про підозру.

На підтвердження саме такої точки зору щодо тлумачення розглядуваного нормативного припису можна навести позицію законодавця, який у частині четвертій ст. 284 КПК надає слідчому право закривати кримінальне провадження лише за двома реабілітуючими підставами (пункти 1 і 2 частини першої ст. 284 КПК, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлено про підозру), що також дає підстави зробити висновок – кримінальне провадження за пунктом 3 частини першої ст. 284 КПК закривається, якщо особі повідомлено про підозру.

Отже, кримінальне провадження за пунктом 3 частини першої ст. 284 КПК має закриватися в наступних випадках:

1) встановлено, що діяння мало місце, воно відповідає ознакам, передбаченим законом України про кримінальну відповідальність;

2) встановлена особа, щодо якої зібрано достатні докази для її підозри у вчиненні кримінального правопорушення;

3) особу повідомлено про підозру;

4) доказів причетності особи до вчинення злочину є замало для складання обвинувального акту, направлення його до суду та доведення її винуватості в суді, у зв'язку із чим кримінальне провадження щодо цієї особи повинно бути закрито.

Варто також зазначити, що недосконалість конструкції частини першої ст. 284 КПК дає підстави закривати кримінальне провадження за пунктом 3 частини першої ст. 284 КПК також і в наступній ситуації:

1) встановлено, що діяння мало місце, воно відповідає ознакам, передбаченим законом України про кримінальну відповідальність;

2) особі, відповідно до вимог ст.ст. 276–278 КПК, повідомлено про підозру;

3) достовірно встановлено непричетність підозрюваного до вчинення кримінального правопорушення (наприклад, при підтвердженні його алібі).

При закритті кримінального провадження на підставі пункту 3 частини першої ст. 284 КПК воно закривається не в цілому, а щодо конкретної особи. Розслідування ж продовжується з метою встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та притягнення її до кримінальної відповідальності.

Закриття кримінального провадження щодо підозрюваного за пунктом 3 частини першої ст. 284 КПК цілком реабілітує особу і надає їй право на відшкодування шкоди в порядку і на підставах, визначених законом.

Складності також виникають під час тлумачення пункту 7 частини першої ст. 284 КПК, відповідно до якого кримінальне провадження закривається в разі, якщо потерпілий (його представник) відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Найчастіше

логіка міркування прокурорів, виходячи з буквального тлумачення норм КПК, наступна: згідно з частиною другою ст. 42 КПК обвинуваченим (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК України. Обвинувачення формулюється в обвинувальному акті, оскільки відповідно до частини четвертої ст. 110 КПК, обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування. З огляду на це й відмовитися від обвинувачення (в тому числі й у провадженнях приватного обвинувачення) можна лише під час підготовчого провадження або судового розгляду. До речі, стикаючись зі складностями правотлумачного характеру та намагаючись їх обійти, найчастіше процесуальні керівники прагнуть уникати закриття кримінального провадження за пунктом 7 частини першої ст. 284 КПК та керуючись відомчими інтересами передають обвинувальний акт до суду, роз'яснюючи потерпілому, що своє клопотання він може заявити під час судового розгляду після чого провадження буде закрито.

Отже, уявляється, що правозастосовники ставлять справедливе питання: як саме слід тлумачити пункт 7 частини першої ст. 284 КПК; на якій стадії (або якому етапі) кримінального провадження потерпілий може відмовитися від обвинувачення; чи можна це зробити ще до повідомлення особі про підозру або таке повідомлення є обов'язковим?

Можна припустити, що до помилкових висновків правозастосовників призводить недосконалість нормативного регулювання. Інститут приватного обвинувачення є одним з найстаріших інститутів кримінального судочинства. Вважається, що саме приватне обвинувачення взагалі сприяло виникненню кримінального процесу, оскільки судочинство розвивалося під час вирішення обвинувачення з боку одних громадян

по відношенню до інших [1, с. 5]. Кримінальне провадження приватного обвинувачення побудовано таким чином, що особу не можна притягнути до кримінальної відповідальності без заяви потерпілого. В нормах однойменного інституту яскраво проявляється диспозитивне начало кримінального провадження, відповідно до якого потерпілому надається право як ініціювати кримінальне провадження, так і відмовитися від своїх претензій (бажання притягнути особу до кримінальної відповідальності, покарати її).

Слід також нагадати, що новий КПК концептуально змінив правову модель інституту приватного обвинувачення. Причому мова йде не стільки про значне збільшення кола кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження у формі приватного обвинувачення, а насамперед про запровадження обов'язкового досудового розслідування по цих категоріях справ і покладення на прокурора функції підтримання по них державного обвинувачення в суді, з одночасним наділенням потерпілого дискреційним правом відмовитися від обвинувачення. Отже, під час вирішення проблеми, що постала перед правозастосовниками та пов'язана з усвідомленням правового змісту розглядуваної підстави для закриття кримінального провадження, на наш погляд, слід виходити не тільки з системного тлумачення відповідних норм права, а й доктринальних підходів до розуміння поняття «обвинувачення».

Логіка міркування під час тлумачення пункту 7 частини першої ст. 284 КПК може бути наступною. Відповідно до частини четвертої ст. 284 КПК прокурор вправі закрити кримінальне провадження за підставами, передбаченими у частині першій вказаної статті, що підкреслює можливість закриття провадження на стадії досудового розслідування, в тому числі й за пунктом 7 частини першої ст. 284 КПК.

Частиною 7 ст. 284 КПК визначено, що *«якщо* обставини, передбачені

пунктами 5, 6, 7, 8 частини першої цієї статті, *виявляються під час судового провадження, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження*). Отже, вжитий законодавцем умовний сполучник «якщо» вказує, що зазначені обставини можуть бути виявлені як під час судового розгляду, так і на інших стадіях кримінального провадження.

Виходячи з вимог частини другої ст. 283 КПК, прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру закрити кримінальне провадження або направити його до суду. Своєю чергою, КПК не містить вимоги до прокурора щодо негайного (без проведення подальшого досудового розслідування) передання провадження до суду у випадку відмови потерпілого від обвинувачення в провадженні у формі приватного обвинувачення (як це, наприклад, має місце у випадку укладення угоди (ч. 1 ст. 474 КПК) або виявлення обставин для звільнення особи від кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 286 КПК)). Тож, якщо виходити з позиції про можливість реалізації пункту 7 частини першої ст. 284 КПК лише на стадії судового розгляду, то досудове слідство має продовжуватися у звичайному режимі, незважаючи ані на його безперспективність з погляду кримінального переслідування, ані на вимогу частини другої ст. 283 КПК стосовно необхідності якнайшвидшого закриття провадження за наявності підстав для такого рішення.

Передбачена пунктом 7 частини першої ст. 284 КПК підстава для закриття кримінального провадження вказує на можливість його закриття у випадку *відмови потерпілого (або його представника) від обвинувачення* (наголосимо, не у випадку відмови від підтримання обвинувачення).

Згідно з положенням, закріпленим пунктом 13 частини першої ст. 3 КПК, – обвинувачення – твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте

в порядку, встановленому КПК. Такий порядок формулювання свого твердження про вчинення певною особою діяння для потерпілого визначається главою 36 КПК і стосується подачі ним заяви, у якій формулюється приватне обвинувачення.

Отже, у провадженні приватного обвинувачення необхідно розрізняти обвинувачення потерпілого та обвинувачення прокурора. Обвинувачення потерпілого формалізується у його заяві про вчинення злочину, яка є приводом і підставою для початку кримінального провадження. Обвинувачення (в процесуальному сенсі), яке здійснюється стороною обвинувачення, напряму пов'язане із обвинуваченням потерпілого і є похідним від нього [2, с. 52–53]. Сторона обвинувачення, реалізуючи ініціативу потерпілого, спрямовує свою обвинувальну діяльність відповідно до виконуваної нею функції на доказування обвинувачення потерпілого шляхом збирання доказів, повідомлення про підозру, проведення інших процесуальних дій, а в судовому розгляді – підтримання державного обвинувачення.

Своєю чергою потерпілий має право розпоряджатися предметом обвинувачення. Це впливає з правової природи приватного обвинувачення, де саме потерпілий на свій розсуд вирішує питання як щодо початку кримінального провадження (у формі приватного обвинувачення), так і щодо його припинення. Тому потерпілий вправі відмовитися від свого обвинувачення в будь-який момент кримінального провадження, навіть і до повідомлення особи про підозру. Імперативність позиції потерпілого означає, таким чином, не тільки момент початку кримінального провадження, а й момент його закінчення на будь-якому етапі кримінального провадження.

З огляду на викладене вище вбачається, що відмова потерпілого від обвинувачення у провадженнях у формі приватного обвинувачення є підставою для закриття кримінального провадження

як на стадії судового розгляду, так і під час досудового розслідування, незважаючи на відсутність терміна «обвинувачення» у категоріально-понятійному апараті даної стадії кримінального провадження.

Підсумовуючи, вважаємо за необхідне зробити висновок, що закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої пунктом 7 частини першої ст. 284 КПК, можливе на будь-якому етапі досудового розслідування, в тому числі й до моменту повідомлення особі про підозру.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на прогалину нормативного регулювання, яка виникла після прийняття нового КПК. Зокрема, у ст. 284 КПК не передбачено такої підстави для закриття кримінального провадження, як «відсутність заяви потерпілого про вчинення щодо нього кримінального правопорушення». Оскільки подати заяву про вчинення кримінального правопорушення щодо певної особи може й заявник, а відповідно до ст. 214 КПК слідчий, прокурор невідкладно після подання заяви зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань і розпочати розслідування, то й вказана підстава для закриття кримінального провадження повинна бути повернена до КПК.

Слід також звернути увагу ще на одну складну проблему для правозастосовників, яка пов'язана з розмежуванням процесуальної компетенції прокурора та слідчого під час закриття кримінального провадження. Зокрема, відповідно до частини четвертої ст. 284 КПК слідчий приймає постанову про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4, 9 частини першої ст. 284 КПК, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру; прокурор – щодо підозрюваного з підстав, передбачених частиною першою ст. 284 КПК. Відомо, що таке категоричне формулювання частини четвертої ст. 284

КПК на практиці викликає неоднозначну позицію щодо правомірності винесення прокурором постанови про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених п.п. 1, 2, 4, 9 частини першої ст. 284 КПК України, якщо у провадженні жодній особі не повідомлялось про підозру. Можна навіть констатувати, що науковці та практичні працівники у поглядах на це питання поділилися на два протилежних табори.

Існує погляд, що в частині четвертій ст. 284 КПК законодавцем робиться акцент на чіткому розмежуванні компетенції суб'єктів сторони обвинувачення – слідчого та прокурора. Положення КПК, а саме – абзац 3 частини четвертої ст. 284 КПК та пункт 9 частини першої ст. 36 КПК, визначають, що прокурор приймає «процесуальні рішення у випадках, передбачених цим Кодексом». Саме в абзаці 3 частини четвертої ст. 284 КПК чітко обмежено компетенцію прокурора щодо прийняття рішення про закриття кримінального провадження – винятково стосовно підозрюваного.

Крім того, обґрунтовується точка зору, згідно з якою, якщо виходити з загальної теорії компетенції, можна зробити наступний висновок. Статтею 36 КПК та низкою інших статей КПК передбачено повноваження, тобто компетенція, або права та обов'язки прокурора. Отже, до компетенції прокурора відноситься закриття кримінального провадження згідно з абзацом 3 частини четвертої ст. 284 КПК, інакше можна вести мову про вихід прокурора за межі наданої йому законом компетенції.

У випадках, коли є всі підстави закрити кримінальне провадження за пунктами 1, 2, 4, 9 частини першої ст. 284 КПК, а слідчий зволікає з його закриттям, нехтує розумними строками, протягом яких слід винести відповідне процесуальне рішення (ст. 28 КПК), неправильно кваліфікував кримінальне правопорушення тощо, прокурор-процесуальний керівник має право дати слідчому письмову вказівку про необхідність закрити кри-

мінальне провадження, яку останній повинен виконати відповідно до вимог частини четвертої ст. 40 КПК.

Однак, вважаємо, що при тлумаченні положень частини четвертої ст. 284 КПК слід виходити з наступного. Дійсно, нормативна конструкція частини четвертої ст. 284 КПК побудована таким чином, що не тільки врегулює форму рішення про закриття кримінального провадження, розподіляє процесуальну компетенцію осіб, які мають право закривати провадження (слідчого та прокурора), але, перш за все, враховуючи загальну правозахисну спрямованість КПК, передбачає гарантії дотримання прав підозрюваного.

Саме таке тлумачення зазначеного нормативного положення дозволяє зробити висновок, що законодавець не намагається чітко розподілити компетенцію між слідчим і прокурором, обмеживши її тими підставами, що вказані в абзацах 2 і 3 частини четвертої КПК. Він у такий спосіб захищає від незаконного закриття кримінального провадження у тому випадку, коли особі вже повідомлено про підозру, надаючи право закрити провадження винятково прокурору.

Правовий зміст частини четвертої ст. 284 КПК, на наш погляд, слід тлумачити системно і послідовно. Зокрема, абзацом 1 передбачається: «Про закриття кримінального провадження слідчий, прокурор приймає постанову, яку може бути оскаржено у порядку, встановленому цим Кодексом». Тобто, законодавець закріплює загальне правило про те, що

слідчий та прокурор вправі закрити кримінальне провадження у випадках, коли для цього є підстави, формалізуючи своє рішення у формі постанови. Проте, до компетенції слідчого він відносить лише закриття провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4, 9 частини першої ст. 284 КПК, за умови, що жодній особі у даному провадженні не було повідомлено про підозру. Якщо ж особі повідомлено про підозру, то таке кримінальне провадження закриває прокурор.

Таким чином, на наш погляд, у тих випадках, коли жодній особі не повідомлено про підозру, закрити кримінальне провадження вправі як слідчий, так і прокурор-процесуальний керівник (це впливає з функціональної спрямованості діяльності прокурора). Якщо ж у кримінальному провадженні особі повідомлено про підозру, то закрити щодо неї провадження має право винятково прокурор.

Якщо виходити виключно із буквального тлумачення частини четвертої ст. 284 КПК і суворо розподіляти компетенцію прокурора та слідчого, то у правозастосовчій практиці може виникнути ситуація, коли ані слідчий, ані прокурор не зможуть закрити кримінальне провадження, наприклад, за пунктом 7 частини першої ст. 284 КПК, коли потерпілий або його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення ще до повідомлення особі про підозру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Фаткуллин Ф. Н.* Обвинение и защита по уголовным делам / Ф. Н. Фаткуллин, З. З. Зинатуллин, Я. С. Аврах. – Казань: Изд-во Каз. ун-та, 1976. – 168 с.
2. *Перепелиця С. І.* Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення: монографія / С. І. Перепелиця. – Х.: Право, 2015. – 184 с.

Kaplina O. Actual problems of interpretation of the separate grounds for closing the criminal case.

The article dedicated the exploring the actual for modern law-enforcement practice of the questions, which connected with the closing of the criminal case, when there are not many attests to proof the guilt of a person; the sufferer refused from the prosecution and exposition of the interpretation of

the criminal and judicial legislation, which connected with the dispensation of investigator and procurator in closing of the criminal case. The author makes the inference about juridical imperfection of the criminal and judicial legislation in the part of the normative regulation of the required grounds for closing of the criminal investigation and suggests the doctrinal interpretation of the problems in the law-enforcement practice.

It is noted that the legal meaning of Article 4. 284 CPC, in our view, be interpreted systematically and consistently. In particular, the first paragraph provides: «On the closure of criminal proceedings investigator, prosecutor adopt a resolution, which may be appealed in the manner prescribed by this Code». In other words, the legislator establishes the general rule that the investigator and the prosecutor may close the criminal proceedings in cases where the reason for this is formalizing its decision in the form of resolution. However, the responsibility of investigating it considers only the closure of the grounds provided for in paragraphs 1, 2, 4, 9 p. 1 art. 284 CCP provided that any person in the present proceedings was not notified of the suspicion. If a person informed of the suspicion that a criminal prosecutor closes the proceedings.

Keywords: *pre-trial investigation completion, closing of the criminal procedure, the competence of investigator, procurator, sufferer's refuse from the prosecution, cases of private prosecution.*

Стаття надійшла до редакції журналу 12.09.2016 р.